

10 éves a Voices – Konferenciabeszámoló

Szociológiai Szemle 28(1): 120–123.

A 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely első éve

Kovács Éva

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2018.1.7>

Kezdeném azzal a Cseh Tamás-dallal, hogy „egy mosókonyhában, szükséglakásban...” – ez azonban nem lenne teljesen hiteles. Tény azonban, hogy egy digitális, a szociológiai kutatások audiovizuális kutatási anyagait összegyűjtő archívum ötlete Örkény Antallal a konyhánkban üldögélve pattant ki a fejünkből. Akkoriban nyíltak meg a világ gazdagabbik felén az első monumentális digitális *oral history* archívumok. Az itthoni helyzetre azonban valóban a mosókonyha-szükséglakás metafora illet, s illik sajnos ma is. Az azóta digitális fordulatként is számon tartott korszakváltás nagy hatással volt minden társadalomtudományi kutatásra, ezáltal begyűrűzött az archívumokba is, és ma már *archival turn*-ről is beszélhetünk. Ennek lényege abban áll, hogy a digitalizálással egyre csökken a kutatások helyhez kötöttsége, és – bár ennél kisebb mértékben, de – a hozzáférés is demokratizálódott.

Az itt helyszükében nem tárgyalandó negatív hatásoktól sem mentes radikális átalakulás azonban mintha megállt volna Kelet-Európa határainál, és csak az utóbbi évtizedben láthatjuk nyomait Magyarországon is. Ugyan a 2000-es évekre már működőben volt a kvalitatív módszerek elutasítása, de legalábbis alulértékelése a szociológiai módszerek között, és tapasztalhatóan igen sok szociológiai kutatás alkalmazott interjú és más kvalitatív módszereket, ám tudomásom szerint azóta sem jött létre kvalitatív módszertani tanszék a hazai egyetemeken, és a digitális fordulat is kisebb amplitúdóval gyűrűzött be hozzánk.

Ilyen körülmények között alapítottuk az Archívumot úgy, hogy sem kutatási forrásunk, sem kutatói kapacitásunk nem volt hozzá a kezdeti – és máig tartó – lelkesedésen kívül.

Mára a Voices-nak több mint két tucat nagy gyűjteménye van, ami több tízezer digitalizált dokumentumot, hangzó, képi és filmanyagot jelent. Ünnepi hangulatunkat persze valamelyest beárnyékolhatja az a tény, hogy a Voices szűkebb pátriájából,

az MTA Társadalomtudományi Központ Szociológiai Intézetből nézve még mindig „csak” egy projekt, amely kizárólag versenyalapú hazai és nemzetközi forrásokból gyarapszik, és teljes mértékben még mindig nem intézményesült. Az OTKA azonban 2009 óta folyamatosan támogatja a Voices keretében beadott kutatásainkat.¹

„Azt, hogy majd mi lesz”, nemigen láttuk még, amikor a Voices-t megalapítottuk. Az Intézetnek tíz éve szerver- és fizikai tárolási kapacitása sem volt, ezért elsődleges feladatunknak a digitális háttér megteremtését éreztük. Mentőövet Rév István, a Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archívum igazgatója dobott nekünk azzal, hogy egy ötven éves együttműködési megállapodás keretében vállalta: mind a fizikai, mind a digitális gyűjteményeinket segít rendezni és tárolni – ezért külön köszönet illeti Ivacs Gabriellát, Bőne Józsefet, Tari Örsöt és Tímár Károlyt, hiszen nemcsak tárhelyet biztosítottak számunkra, hanem *know-how*-t is. Így a Voices szociológus kutatói – Gárdos Judit, Lénárt András, Szabari Vera, Tibori Tímea, Vajda Róza, Vidra Zsuzsa, Vigvári András és Zombory Máté – a *learning by doing* sok-sok buktatójával lassacskán a digitális archiválás rejtelmeiben is elmélyedtek.

A munkát egy kérdőívvel kezdtük, amelyben megpróbáltuk felderíteni, milyen kutatási anyagokat őriznek a hazai szociológusok, mely formátumban és hogyan tárolják azokat, mely módszereket alkalmaznak és milyen jövőt szánnak e kutatási forrásaiknak. A szakmai közösség támogatóan reagált, bizalommal adta át a korábban féltve őrzött interjúkat, és nyitottnak bizonyult az alkalmazott módszerek kritikai megvitatására is. Az adományozókkal, letétbe helyezőkkel folyamatosan készülnek szakmatörténeti interjúk, melyeknek többsége nyílt hozzáféréssel érhető el a Voices oldaláról.

A gyűjtemény gerincét ma a 70-es, 80-as évek gigantikus interjú kutatásai adják a szegénység, az életmód, a szubkultúrák, a deviancia, a munkásság, az identitáskérdések, a kultúra és a fogyasztás témaköréből. A gyűjteményeket igyekszünk tudományosan is feldolgozni, s ezzel hozzájárulni a szociológia hazai történetírásához. Ebben partnerünk a *socio.hu*, ahol az archívum külön rovatot kapott.

A tudománytörténeti feldolgozás számos paradoxonra világított rá. Egyrészt, a 70-es, 80-as években töménytelen mennyiségű interjú készült, mégis esendően kevés lett belőlük feldolgozva és publikálva. Másrészt, a gyűjtemények több episztemológiai kérdést is felvetnek, hiszen eredendően a jelenkorra fókuszáló szociológiai kutatások keretében születtek, mára azonban társadalomtörténeti forrássá váltak. Harmadrészt, az egykori kutatások egyfajta intuitív *grounded theory* módszertant követtek, s csak ritkán volt kidolgozott, papírra is vetett módszertani leírásuk, ráadásul a korabeli tudományos környezet – a politikai cenzúra és öncenzúra következtében – sokkal informálisabb és narratívabb volt a mainál: értekezleteken, terepkutatások alatt, vagy éppen intézeti kávézás közben születtek az értelmezések, s ezek csak nagyon komprimált és elvonatkoztatott módon kerültek az írásművekbe. Végül, e szociológiai ku-

1 A jelenleg is futó kutatás címe: (Disz)kontinuitások - A magyar szociológia 1960 és 2010 között (K115644).

tatások, ha ideig-óráig élvezték is az államszocialista pártszervek támogatását, feszegethették az adott politikai kereteket, egyrészt azzal, hogy szóhoz jutott az „egyszerű ember”, másrészt pedig azzal, hogy megismerhetővé vált az ideológia által elrejtteni kívánt társadalmi valóság.

Az utolsó paradoxon elvezet konferenciánk témájához: a tudományos megismerés, a civil kurázi és a kulturális ellenállás kapcsolódási pontjaihoz. Közismert, hogy a magyar szociológia az '60-as, 70-es években még nem rendelkezett sem jelentős intézményi háttérrel, sem saját szakmai kánonnal, mégis jelentős szerepet játszott a Kádár-korszak nyilvánosságának formálásában: a tudományos és a politikai megközelítésmódok több ponton is érintkeztek-ütköztek egymással. Míg egyes műhelyekben felerősödött a professzionalizáció, a szaktudományos szerepvállalás, addig mások a civil kurázi egyik megnyilvánulási módjának látták a társadalomkutatást, és olyan nyelvet, kutatási kérdéseket és terepeket kerestek, amelye(ke)n keresztül felszabadítható a társadalomkritikai erő. Ezen kiemelkedő kutatások dokumentumai közül ma sok a 20. Század Hangja Archívumában kutatható.

A rendszerváltás után a kanonizáció és az intézményesülés folyamatai felgyorsultak, s ezzel a társadalomkutatás egy időre eltávolodott a politikai ellenállás és a társadalomkritika terepeitől. A 2000-es években azonban újra felütötte a fejét egyfajta elégedetlenség a társadalomtudományos diszciplínák magyarázóerejével és a kötött módszertanokkal szemben, melyet felerősített az is, hogy a magyar társadalomban egyre láthatatlanabbá váltak a „szabadság kis körei” és egyre láthatóbbá a társadalmi egyenlőtlenségek. Konferenciánk tágabb értelemben azokat a társadalmi jelenségeket állította reflektorfénybe, melyekben megmutatkozik a politikai rendszerrel szembeni ellenállás, a társadalmi „önfejűség” („Eigensinn”) és a civil kurázi – legyenek azok akár 1989 előtti társadalomtudományos kutatások, akár 1989 utáni, a kritika fókuszába kerülő társadalmi jelenségek. A civil kurázi tehát mindkét szempontból izgalmas lehet: egyfelől azon tudományos kutatások esetén, amelyek módszereikben, kérdésfeltevésükben jelenítettek, illetve jelenítenek meg valamiféle kritikai attitűdöt, civil önfejűséget, esetleg ellenállást az éppen fennálló politikai és tudományos kánonnal szemben; másfelől azon társadalmi csoportok esetén, amelyek fennmaradásában, újratermelődésében vagy éppen eltűnésében lényeges szerepet játszott az, hogy miképp tudják mozgásba hozni a civil kurázst 1989 előtt és után.

Gyűjteményeinkből szépen kirajzolódik, hogy a magyar szociológia úttörői, Kemény István, Ambrus Péter, Csalog Zsolt, Mátyus Aliz, Solt Ottilia és mások mind interjúzva, az interjúk segítségével jutottak el rendszerkritikai következtetéseikig. Az érem másik oldala, hogy az akkori Szociológiai Intézetben folyó interjúk kutatások megélhetési forrást jelentettek az első nyilvánosságból addigra már kiszorult ellenzéki társadalomkutatóknak: gyűjteményeinkben az egykori demokratikus ellenzék számos tagja jelenik meg interjúerként. Arra is találhatunk példát, amikor a tudomány intézményesült és diskurzív keretei már szűknek bizonyultak a társadalomkritikai gondolatok megfogalmazásához, vagy épp a „beavatkozás”, a szolidaritás igénye

vált meghatározóvá a kutatók között. Az aktivista tudós, a tudós aktivista bizonytalan szerepei nem újak, hanem a szociológia hagyományai közé tartoznak, elég csak a SZETA-ra gondolnunk. A kritikai attitűd olyan járatlan utakra vezette a kutatókat, mint a pedagógiai kísérletek, a segélyezés és önszegélyezés új formái, táborozások, kísérletek féllegális vagy éppen teljesen informális keretek között.

A konferencia ezekből adott ízelítőt – szemügyre véve a társadalomkutatói megismerés és a civil kurázsi, a kulturális ellenállás régi és új szerepeit, dilemmáit és ellentmondásait, egyúttal teret kívánt adni a különböző kutatói nemzedékek közötti párbeszédnek, s reményei szerint felcsillantott egy olyan megőrzésre méltó hagyományt is, melyet a rendszerváltás körüli viharok megtépáztak: a csodálkozás, a kíváncsiság, a nyugtalanság és a termékeny bizonytalanság hagyományát, mely minden interjú helyzet és terepmunka sajátja, s melyet a szociológia más bevett irányzatai általában szem elől tévesztenek.